

Oponentský posudek na práci:

Alžběta Glancová, „Reprezentace hebrejského písma v křesťanské ikonografii a jeho funkce“, bakalářská práce z oboru hebraistika.

Předložená práce zpracovává metodologicky obtížné interdisciplinární téma, kombinující hebraistiku s ikonografií a ikonologií. V českém jazyce k tématu neexistuje žádná literatura, bakalantka tedy pracuje výhradně s odbornou literaturou zahraniční, včetně studií v moderní hebrejštině. Způsobu práce s touto vysoce specializovanou literaturou jak po obsahové, tak po formální stránce nelze nic vytknout. Editace textu je prakticky bezchybná. V úvodu autorka pregnantně formuluje badatelskou otázku (oddíl 1), následně metodologicky vymezuje základní pozici (1.1) a předkládá obecnější kontextualizaci materiálu (1.2–3), aby v závěru úvodu vysvětlila svoji metodiku na základě úrovně zpracovanosti tématu a rozsahu pramenného materiálu (1.4). Samotná práce má promyšlenou strukturu, odrážející zvolenou metodiku. Autorka se soustřeďuje na tři ikonografické typy použití hebrejských inskripcí v západním umění středověku a raného novověku: Titulus crucis (kap. 2), desky smlouvy (kap. 3), inskripce na oděvech a textiliích (kap. 3). V každé kapitole autorka nejprve daný typ obecně představuje, následně uvádí konkrétní příklady uměleckých děl, u nichž hebrejské inskripce na nich přítomné analyticky interpretuje. Způsob, jakým autorka dokáže formulovat komplikované teoretické a metodologické koncepty je na úrovni „dospělého“ badatele. Autorka samostatně pracuje s pramenným materiálem, kriticky a velmi podrobně diskutuje existující sekundární literaturu, formuluje vlastní závěry jak v jednotlivých interpretačních částech práce, tak v závěru.

Z těchto důvodů **doporučuji práci k obhajobě a navrhuji hodnocení výborně**. V dalším se omezím na několik poznámek a dotazů, jež snad mohou autorce pomoci v její další práci na tématu. Vzhledem k tomu, že si nejsem vědom, že by téma bylo v českém prostředí třeba jen formulováno, doporučuji autorce, aby s případnou pomocí školitele přepracovala již v této fázi předložený text do kratší studie a publikovala jej.

Poznámky a otázky k textu

1. V části 1.1 se práce zabývá Gandelmanovým rozlišením mezi způsobem dekódování obrazu a písma. Autorka píše, že „text umístěný ve figurativním umění [Gandelman] označuje za subverzi.“ Z celé pasáže se zdá, jakoby Gandelman tvrdil, že text v obraze je subverzivní vždy. Chápu-li dobře Gandelmanovu argumentaci (měl jsem k dispozici jen abstrakt jeho studie), Gandelman tvrdí, že text v obraze subverzivní být může. Z příkladů, které sama autorka dále v práci uvádí, je zřejmé, že text někdy skutečně subverzivní funkci má, jindy je subverzivní funkce interpretační možností a v některých případech naopak text podepírá významy vyjádřené obrazem. Doporučuji jen zvážit a popřípadě zpřesnit vyznění pasáže.

2. V kapitole o postavení hebrejštiny v křesťanské kultuře autorka pro charakterizaci období 13. století využívá studie Judith Olszowy-Schlanger, přední světové badatelky v oblasti hebrejské paleografie, kodikologie. Využívá však poměrně specializovanou studii, zabývající se (nesporně

významným) tématem znalosti hebrejštiny v nežidovském (monastickém) prostředí Anglie 13. století. Z obrazu tak vypadáva kontinentální křesťanský hebraismus, lokalizovaný zejména ve Francii, především tzv. viktorini, tedy učenci z okruhu opatství sv. Viktora v Paříži. Tato skupina učenců, kteří se zabývali židovskou exegezí Písma, měli kontakty s židovskými informátory a postupně si osvojovali hebrejský jazyk – patrně nejvýznamnější osobností je v tomto ohledu André od sv. Viktora (12. století, působil právě i v Anglii). Zmíněn by v této souvislosti měl být i koncept „hebraica veritas“. K nejzákladnější orientaci je možné doporučit kapitoly „The Jewish Sources“ a „Andrew and the Jews“ v klasické práci Beryl Smalley *The Study of the Bible in the Middle Ages*“ (s. 149–172). Další a samozřejmě modernější literatura k tématu je rozsáhlá – viz novější shrnutí v autoritativní přehledové práci *Hebrew Bible – Old Testament: The History of Its Interpretation*, ed. Christianus Brekelmans et al.

3. V téže kapitole doporučuji lépe promyslet a popřípadě vyargumentovat/podložit tvrzení (citované rovněž ze zmíněné studie Judith Olszowy-Schlanger, podle nějž se po 13. století na úspěchy ve studiu hebrejštiny zapomnělo a hebrejský jazyk byl znovu objeven až o dvě a půl století později (s. 14). Jakkoli jistě není důvod polemizovat s tím, že mezi tzv. renesancí 12. století a renesancí století 14.–16. zeje jistá propast, bylo by patrně lépe tento fakt formulovat vlastními slovy a méně absolutně. Nebo naopak problém dostudovat a formulaci lépe podložit odkazy do literatury. Pokud např. zájem o hebrejštinu trvá v Anglii i ve 13. století a současně Gianozzo Manetti, jeden z prvních významných renesančních humanistů, jenž hebrejštinu výborně znal, zemřel roku 1459, smršťuje se zmíněný hiatus ze dvou a půl na pouhé jedno století (sama autorka zmiňuje na s. 22 italského hebraistu Riccolda, asi 1243–1320). Ke konceptu „objevení“ hebrejštiny v renesančním humanismu a protestantismu viz např. často citovanou studii Heiko A. Oberman, „Discovery of Hebrew and Discrimination against the Jews: Teh Veritas Hebraica as Double Edged Sword in renaissance and Reformation“ (A. Fix – Karant-Nunn, eds., *Germania Illustrata*, Kirksville 1992, s. 19–34). Jinak s tvrzením o rozmachu křesťanského hebraismu na přelomu 15. a 16. století lze jen souhlasit, i zde existuje již velké množství literatury.

4. Na s. 14-15 formuluje autorka argument, podle nějž existuje souvislost mezi nárůstem propracovanějších inskripcí v Itálii a Nizozemí přelomu 15.–16. století a knihtiskem, jmenovitě tiskem v orientálních jazycích. Na jiném místě (s. 40) totiž autorka zmiňuje, že Bermejo po přesunu „do katolického Španělska už od hebrejštiny podle dochovaných děl upustil“. Zde mohu klást otázku: Jedná se o izolovaný případ nebo se obecně ve Španělsku například v důsledku vyhnání Židů a tenzí s kryptojudaismem inskripce nevyskytovaly? Španělsko bylo totiž současně nejen místem vzniku řady hebrejských inkunábulí, ale i později se zde v hebrejštině tisklo (např. slavná vícejazyčná bible zvaná *Complutensia*, vznikla v Alcalá de Henares mezi lety 1514–1517 – obsahuje nejen hebrejský text Písma, ale dokonce aramejský targúm, oba texty ve vokalizované podobě).

Navíc doporučuji prověřit, kdy se objevuje tisk v hebrejském písmu (třebas jako součást tisků v jiných písmech) v Amsterdamu a v Nizozemí obecněji – Antwerpy (Plantin), již dříve Paříž, Lyon a Ženeva.

5. Na s. 24 v parafrázi z práce R. Mellinkoffové autorka hovoří o „antisemitismu“. Řada prací, zabývajících se předmoderním obdobím, používá termínu „antijudaismus“. Pouze doporučuji autorce věnovat pozornost skutečnosti, že interdisciplinární téma nutně znamená práci s velmi diverzifikovanou sekundární literaturou, která pak může používat rozrůzněnou terminologii, a to nejen podle odborných postojů daných autorů, ale také v závislosti na jejich oborovém školení a zakotvení – někdy pak dokonce i intuitivně nebo nepromyšleně. Autorka pak musí (nejedná-li se o přímé citace) pečlivě volit buď terminologii spíše neutrální, rozhodně jednotnou, a to zejména tehdy, není-li daný fenomén přímo spojen s tématem (např. zde se autorka patrně nepotřebuje pouštět do debat o charakteru vymezování se středověkých křesťanů vůči Židům).

6. Autorka staví protiklad: „zobrazení zaslepené synagogy, která odmítá vidět pravou víru a v ruce svírá právě desky smlouvy, které jí často skoro padají, a církve, mladé a krásné, vzpřímené ženy, svírající kříž a kalich na eucharistii“ (s. 26–27). Chtěl bych poznamenat, že z takto postaveného srovnání se zdá implicitně plynout, že zatímco Církev je „mladá a krásná žena“, Synagoga je stará a ošklivá. Ve skutečnosti však klasické inkarnace tohoto typu včetně toho nejčastěji reprodukováného ze Chartres, sice mají snižující atributy (zlomenou žerď, padající desky, zaslepené oči, sražená koruna) i negativní konotace vzbuzující postavení těla (skloněná hlava, zdůrazněný kontrapost oproti vzpřímené Církvi), avšak nenesou žádné negativní tělesné znaky – obličej je smutný, avšak spanilý, tělo jako takové stejně veliké, štíhlé atd. Mám pocit, že zošklivující ikonografické motivy se objevují teprve v pozdním středověku, jen intuitivně podloženým odhadem od poloviny 14. století a následně gradují jak v dehumanizujících attributech (rohy, kopyta, prasata), tak právě ve zošklivení (stáří, ošklivá tvář, shrbená těla).

7. Doporučuji ověřit zda citované Sarfattioho tvrzení, že „Až v renesanční Itálii nabyl aron ha-kodeš na důležitosti a stal se stálým charakteristickým prvkem synagog“ (s. 27), není vytrženo z kontextu. Nejstarší románské a gotické synagogy (Sopron, Regensburg, Praha) mají zřetelně prominentní architektonicky vyjádřené svatostánky.

8. V souvislosti s Schäufoleinem doporučuji prověřit možné vazby nejen na Dürera, ale na některé osobnosti první vlny německého protestanského hebraismu napojené na knihtisk (Sch. tvořil rovněž dřevořezy pro knižní ilustrace). Např. Hans Holbein ml. úzce spolupracoval s Johannesem Frobeniem (zem. 1527), basilejským tiskařem, jenž tiskl spisy Erasmovy, ale významně se zapojil i do tisku v hebrejských typech, namířeného především na křesťanské publikum. S Frobeniem zase spolupracoval např. Sebastian Münster, mimo jiné významný hebraista. Jen letmý pohled ukazuje, že vazby zde existovat mohly – viz borduru z roku 1516 (Basilej, A. Petri), o níž popis British Museum říká, že Holbein zde použil borduru právě Hanse Schäufoleina.¹ Navíc Augsburg, kde

¹ Museum number 1875,0508.1608; náhled online:
http://www.britishmuseum.org/research/collection_online/collection_object_details.aspx?objectId=1417282&partId=1

podle autorky Sch. působil od roku 1513 byl významným knihtiskařským centem, kde se tisklo v hebrejštině již přinejmenším od roku 1514 (*Jewish Encyclopedia*, „Augsburg“). prvním tiskem měl být Dekalog (!). jako východisko doporučuji monografii Stephena Burnetta *Christian Hebraism in the Reformation Era (1500–1660): Authors, Books, and the Transmission of Jewish Learning* (Brill 2012) a pochopitelně i literaturu ke kontroverzi Reuchlin-Pfefferkorn a souvisejícím tiskům.

9. Ke kapitole o Rembrandtovi doporučuji podívat se do monografie Michael Zell, *Reframing Rembrandt: Jews and the Christian Image in the Seventeenth Century Amsterdam*, University of California Press 2002, zejména na s Prahou spojeného Roelanta Saveryho (kresby Židů v Praze) a van Vianena.

10. V kapitolách o textiliích mne zaujal motiv talitu, někdy zřejmého, jindy možného. Autorka cituje názor Boockmanové, podle něž „ne každá látka s horizontálními modrými pruhy má odkazovat na *talit*, a podoba s talitem proto nemá být přeceňována“ (s. 36) s poukazem na triptych Mérodů Roberta Campina, kde je textilie zobrazena u bronzového umyvadla, jež je podle Boockmanové „zcela běžným vybavením domácnosti.“

Textilie s modrými pruhy vedle bronzového umyvadla se však objevuje i v jiných interiérových zobrazeních tématu Zvěstování Panně Marii, viz například vnější panel Van Eyckova Ghentského oltáře, možná na Zvěstování Mistra z Flémale (20. léta 15. století, Musées Royaux des Beaux-Arts, Brusel) ve formě obalu knihy. Zajímavý je případ Zvěstování neznámého mistra (asi 1450, Metropolitan Museum of Art, NY), kde je talit umístěn nikoli na umyvadle nebo konvici, ale je přehozen přes pulpit s knihovnou – nejde tedy o osušku (obraz má nejspíše také pseudohebrejské inskripce).²

Naopak Boockmanové interpretace umyvadla jakožto levitské soupravy se zdá být logická, aniž by nutně vylučovala zmiňovaný názor Erwina Panofského. Viz např. Zvěstování Joose van Clevea (asi 1525, Metropolitan Museum, NY) má v pozadí konvici na umyvadle, na konvici je pak složena utěrka/talit (a další).

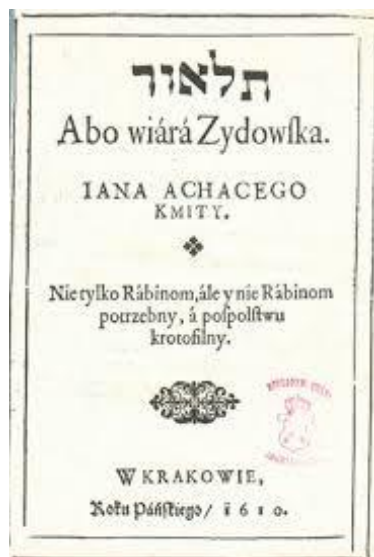
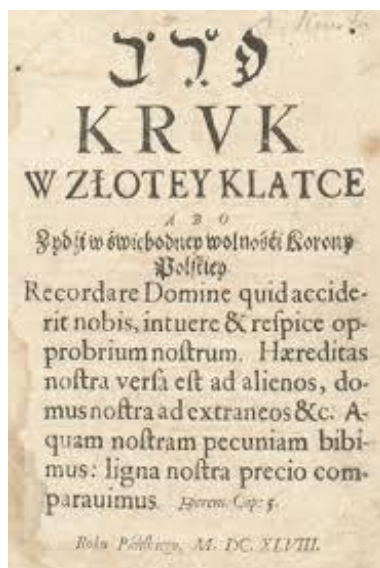
Nakonec doporučuji pozornosti autorky prověřit, zda existuje v křesťanském prostředí reflexe židovských eschatologických, resp. mesianistických konotací modré barvy u *cicijot* (*tchelet*).

11. Při hledání původu inskripcí na textiliích v židovských synagogálních textiliích (*meil*, *parochet*, *mapa*) doporučuji jednotlivě prověřit, v jaké době se začaly tyto textilie objevovat, aby nedošlo k anachronismům.

12. Nakonec metodologická poznámka: Zhodnocení znalosti hebrejského písma nebo naopak jeho reflexe v křesťanském prostředí z historického kontextu, osobních nebo obecněji lokálních vazeb, jak ji autorka na některých místech provádí a jak jsem výše naznačil i já, naráží na jedno z enigmat soužití předmoderních Židů a křesťanů. Opakovaně narážíme na vzájemně si odporující situace,

² http://www.wga.hu/art/m/master/zunk_ge/zunk_ge3/annuncia.jpg

kdy se v městě s významnou židovskou obcí jsme svědky nevysvětlitelné absence porozumění židovské tematice („sousedé“ se neznají), stejně jako s doklady blízkých styků mezi oběma komunitami. Totéž platí i pro knižní kulturu a inskripce. Např. polský autor antijudaistických traktátů Jan Achacy Kmita publikoval své polemické spisy na počátku 17. století v Krakově a Lublinu. Obě města měla nejen velké židovské obce, ale dokonce v nich fungovaly velmi aktivní hebrejské tiskárny. Ačkoli obecně máme velké množství dokladů spolupráce mezi židovskými a křesťanskými tiskaři, Kmitovy publikace obsahují spíše veselé pokusy o hebrejštinu:

Krakov 1648 (vlevo) a Krakov 1610.

Je zřejmé, že ze samotné blízkosti a snadnosti nelze automaticky kontakty a sdílení znalostí předpokládat, a to ani na úrovni zapůjčení sazby písmen, hebrejské knihy nebo přečtení a opsání jediného slova pro titulní stranu...

13. Na s. 38 autorka ukazuje, že na Tucherově oltáři jsou v pseudohebrejské inskripce vedle sebe písmena פא a správně poznamenává, že východiskem byl umělci sled hebrejské abecedy. Lze téměř s jistotou říci, že Tucher vycházel z tabulky hebrejského písma, používané jako výukový materiál pro židovské chlapce (možná se objevovaly i v některých publikacích pro křesťanské uživatele; často se v rukopisné podobě objevují na přídešních hebrejských knih židovských vlastníků).

doc. PhDr. Pavel Sládek, Ph.D.